
לתמונת המחלוקת הראשונה על כתבי הרמב"ם

Author(s): י' שצמילר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשכ"ט), חוברת ג-ד, pp. 126-144

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051703>

Accessed: 19/11/2011 13:06

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

לתמונת המחלוקת הראשונה על כתבי הרמב"ם*

מאת יוסף שצמילר

המחלוקת על כתבי הרמב"ם אשר נתחוללה בשנות השלושים של המאה ה"ג היא אחת מן הפרשות המרכזיות בתולדות חיי הרוח והחברה בישראל בימי הביניים¹. על אף שעומדת לרשותנו כיום סדרה נכבדה למדי של אגרות, אשר נכתבו ברובן הגדול בזמן המחלוקת², שרויים אנו בספקות גדולים באשר לאמיתותן של העובדות ההיסטוריות העיקריות. המחקר המודרני העלה חשד במהימנות העדויות על התערבותם של חכמי צרפת (הצפונית) במחלוקת ועל ההרס שהטילו על כתבי הרמב"ם; הוטל אף ספק אם נכונות הידיעות על ההלשנה שנעשתה על הספרים עד שהועלו על המוקד³. מסתבר שאיננו יכולים לסמוך בעינים עצומות על הידיעות שמוסרים לנו בני המחלוקת ואין להוציא מכלל אפשרות שעובדות מסוימות סולפו על-ידי הכותבים (חשש זה הועלה כבר בזמן המחלוקת)⁴. כמו-כן ברור לגמרי שהדוקומנטציה שברשותנו אינה שלמה, ואף איננו יודעים איזה חלק מן ההתכתבות המקורית שרד בידינו כיום⁵.

* הנני מודה למנהלי המוזיאון הבריטי בלונדון ולמנהלי ספריית בודליי באוקספורד על הרשות לפרסם את כתבי-היד בנספח להלן.

1 אשר למחקר המודרני בה ר' המונוגרפיה של D. J. Silver, Maimonidean Criticism and Maimonidean Controversy 1180-1240, Leiden 1965 וכן את הקודמת, אך החשובה עדיין, של J. Sarachek, Faith and Reason. The Conflict over the Rationalism of Maimonides, Williamsport 1935. בשתי אלה, וכן בחיבוריהם של "בער וא' א' אורבך המובאים להלן בהערות מס' 2 ו-3, ר' רשימת העבודות הקודמות.

2 ר' המקורות העיקריים והערכה בקורתית שלהם אצל י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל אביב תשי"ט, עמ' 483–485. להלן יציטו המקורות לפי: א. "קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו", חלק ג, ליפסיה 1859 (בקיצור "קובץ"). ב. "קבוצת מכתבים בעניני המחלוקת ע"ד ס' המורה והמדע", יו"ל ע"י שוח"ה, באמברג 1875 = תדפיס מיוחד מתוך "ישרון" של קובאק, כרך ה, באמברג תרל"ה, עמ' 17–160 (להלן בקיצור "קבוצת מכתבים").

3 ר' ניתוחו של י' בער, שם, עמ' 56–64, וביחוד עמ' 484–485. וכן מאמרו של א' א' אורבך, חלקם של חכמי אשכנז וצרפת במחלוקת על הרמב"ם וספריו, ציון יב (תש"ז), עמ' 149–159.

4 ר' א' א' אורבך, הנ"ל, עמ' 157–158.

5 דוגמא לקבוצת אגרות שאבדה, היא זאת שהגיעה לאברהם בן הרמב"ם "בסוף חדש שבט בשנת צ"ה לפרט אתקמ"ו לשטרות". בחיבורו "מלחמות ה'" הוא מוסר כי הקבוצה כללה את המסמכים הבאים (המובאה לפי קובץ, עמ' יז): "מגלת ספר... הגידה לנו מעשה שהיה האידך היה מתחלתו ועד סופו, וגם שריפת הספרים היאך נשרפו ונקמת שופט העולם מן המלשינים שגרמו וסבבו שריפתם בכריתת לשונם...; קונדריס כתוב בו החרם אשר ההרימו הרבנים חכמי עיר לונזיל העומדים בפרץ על כל הקהלות אשר סביבותם והקרובים אליהם לתקן כל מעוות ולישר הדרך... ונצטרפו עמהם האצילים... חכמי גרבוניה ונתחברו יחד בחברה נאמנה ושלחו כתביהם אל שאר קהלות הקדושות אשר בכל ספרד... ונוסח הכת' האחר ששלחו לקהלות ספרד, מי זה בא מאדום וכו'; נוסח החרם של השועלים הקטנים מחבלים כרמים... שהחרימו בכח הגוים על קוראי הספרים...; ונוסח הכתב שקבל בו רבי שלמה בר אברהם לרבני צרפת יאדרם צורם; ונוסח האמונה שגלה בה סודו ר' דוד בר' שאול...". בהמשך חיבורו מתפלמס אברהם בן הרמב"ם עם הדברים שבשתי האגרות האחרונות, דבר המאפשר לנו לשחזר את אופין וההשקפות שהובעו בהן (ר' סילבר, עמ' 160–162).

דומה איפוא שיש ענין רב להציג לפני החוקרים תעודות חדשות מפרשה הסטורית זאת ולערוך בדיקה ראשונית של התרומה שהן יכולות להביא לבירור גופי ההתרחשויות להכרת דרכי התעמולה והפולמוס.

א

כידוע, לא נשמר בידינו טופס החרם של רבני צרפת ואיננו למדים עליו אלא מדבריהם של אחרים. מכך, ומהעובדה שאין לנו עדויות אחרות משלהם על חלקם במחלוקת, אין הכרח לדעתנו להוציא מסקנות נחרצות, שכן אוסף התעודות שברשותנו הוא חלקי, ומן השלב הקדום של המחלוקת לא שרדה לנו כל תעודה. אולם יש בידינו עדות של שלמה בן אברהם מן ההר, האישיות המרכזית בפרשה כולה (באגרת היחידה שלו, הידועה לנו, בענין המחלוקת)⁶, אשר יכולה להבהיר כמה וכמה ספקות. היא נכתבה שעה שהתעמולה המיימונית נגדו בספרד היתה בעיצומה, ואף שכוונה לחברו שמואל בן יצחק יש להניח שנועדה להפצה רחבה יותר⁷, שכן מטרתה היתה לפרסם את גירסתו על מהלך המחלוקת ועל חלקו בפרשה.

שלמה בן אברהם אינו מכחיש את דבר פניתו לרבני צרפת. הוא מתלונן רק על יריביו אשר טפלו עליו האשמות שוא ואף זיפו דברים משמו. כלשונו: "הוציאו טופס הכתב ששלחתי לצרפת וזיפו ובדו בי דברים מלבם לאמר כי אני צויתי להחרים המאמין באמונת אבן מימון". מבקש הוא לפיכך להעמיד דברים על דיוקם ולהסביר את המניעים למעשיו: פניתו לרבני צרפת באה לאחר ויכוחים לוהטים שהיו לו עם מתנגדיו מבני סביבתו ולאחר שמצבו הפך קשה ללא גשוא בעקבות התערבות עוינת של יריבים מן העיר הסמוכה בזייה ("בדרש"). במצב זה, אומר הוא, "חשבנו בלבנו להראות צרותינו לרבני צרפת וגדוליה כאשר נודעו לפנים בישראל מרביצי תורה ומחזיקים בכל כחם וכתבתי להם כתבי מדאגה מדבר לנחם אותנו ולדבר על לבנו ולחזקנו בהודיעם אותנו אמתת קבלתם אשר למדום אבותם"⁸. הוא מוסיף כי לפניתו היה הד, וכי תגובתם הנמרצת הדדימה אף אותו עצמו. עדותו בענין זה חשובה ביותר ויש לראותה במלואה⁹: "ויהי בהגיע כתבי נבחרו גם הם ושלחו גם הם אגרות תוכחותיהם לכל המחזיקים בדברים ההם ולכל הנועדים אליהם. אחרי כן שלחו מהם לרגל הארץ לדעת אם האמת אתנו גם הגיע אליהם ספר מורה הנבוכים וחרה אפם מאד, כי היו בעיניהם הדברים חלול הדברים וחלול ה'." ומהרו לחגור חרב גזרותיהם וחצי קללותיהם ברוב מארות מהומות וגערות אשר

אולם צריך לציין כי שלמה בן אברהם טוען בתוקף כלפי מתנגדיו כי "הוציאו טופס הכתב ששלחתי לצרפת וזיפו ובדו בי דברים מלבם לאמר כי אני צויתי להחרים המאמין באמונת אבן מימון, ודברים רעים אחרים אשר לא דברתי ולא עלתה על לבי" (ר' קבוצת מכתבים עמ' 53). יתכן אם-כן כי מכתבו הנזכר לעיל (ואולי אף מסמכים אחרים) לא היה אוטנטי. ר' גם הערה מס' 22 להלן.

6 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 50–53.

7 שזח"ה הציע לזהותו עם שמואל ב"ר יצחק הסרדי בעל ספר התרומות (ר' קבוצת מכתבים, עמ' 51 בהערה). ג' שלום, שהצעה זו אינה נראית לו (ר' ראשית הקבלה, תש"ח, עמ' 239 ועתה Ursprung und Anfänge der Kabbala, Berlin 1962, p. 326), משער כי הוא אחד מקבוצת המקובלים בגירונה. לפי השערה אחרונה זו אפשר להציע כי הרמב"ן נתעורר להזהיר את הקהילות מפני הסילופים שבאגרות המחנה המיימוני לאחר שהגיעה לגירונה אגרתו זו של שלמה בן אברהם.

8 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 52.

9 ר' שם, עמ' 52–53.

יפלא בעיני כל רואה, גם בעיני יפלא בצאתם כלם כאיש אחד חברים כזרם מים כבירים, כי רוח ה' נוססה בהם ותושיה וגבורה עמהם לקנא קנאת אלהים קנאת תורתו". ברור כי עמדתו של שלמה בן אברהם במחלוקת היא אשר מקנה לעדותו את משקלה הגדול. שהרי הדברים קל וחומר: לוא היה מעשה החרם, ודבר התערבותם של רבני צרפת במחלוקת, פרי שמועת שוא, היה הוא מכחיש אותם מכל וכל. לפי שאינו עושה כן, אלא טורח ומעמידנו על דיוקם של דברים, חייבים אנו לקבל את עדותו, בנקודה זאת לפחות, כעדות נאמנה. ולא רק באשר לעצם ההתערבות, אלא גם באשר לשלביה: בראשונה שלחו הרבנים "אגרות תוכחות", ולאחר מכן, מששלחו "לרגל הארץ" ומשהגיע אליהם טופס של ספר המורה, הוציאו את "חרב גזירותיהם".

לעדות מפורשת זו אפשר לצרף, לדעתנו, תעודה נוספת אשר מוצאה מצרפת הצפונית ואשר טרם גידונה על-ידי החוקרים. היא מצויה בעמ' 60—61 של כתב יד המוזיאון הבריטי 27131Add. שהיה לפני כן באוספו של יוסף אלמנצי והכולל העתקות של מסמכים שונים שנעשו במאה ה'י"ז ככל הנראה¹⁰. בכותרתה של התעודה אנחנו קוראים: "וזאת אגרת אחת מאגרות רבני צרפת אשר נתקבצו כולם והסכימו לנדות כל מי שקורא בספר מורה הנבוכים וספר המדע אשר חבר הרב הגדול רבי' משה בן מיימון זצ"ל ונידו שלא לקרות בהם מפני שחשבו' כספרי מינים" (יש להניח כי מחבר הכותרת, שאין לדעת את זמנו, השתייך דוקא לחוגי תומכי הרמב"ם). לאחר מכן מצוירת התיבה "הנוסח" באותיות גדולות, להבדיל בין הכותרת לבין הטקסט, לאחריה הטקסט עצמו, ולבסוף הערת העורך: "וכן מעידין בכל כתב ואגרת". התעודה אינה נוחה להבנה מלאה מכמה בחינות: הטקסט פותח במשפט "אי לזאת מי יתעול בהמיר עם ובהגעיל אמת בלא יועיל", שאינו ברור כל צרכו, ואשר תחילתו ("אי לזאת") נותנת פתח להשערה שהתעודה חסירה בתחילתה. כמה וכמה תיבות אחרות קשות להבנה, אך לא לפענוח פליאוגרפי, וקרוב שכבר המעתיק במאה ה'י"ז, ואולי אף המעתיקים שלפניו, לא ידעו לפענחם כראוי מתוך כה"י שהיה לפניו¹¹. קשה גם להכריע מה משמעות ציור התיבה "הנוסח" המבדיל בין הכותרת לבין הטקסט עצמו. האם רומז הדבר לכך כי בתעודה המקורית בא לאחר הכותרת נוסח החרם עצמו, שהושמט אצלנו, או שמא מבקש הוא אך להבדיל, פשוטו כמשמעו, בין הכותרת לבין הטקסט?

למרות קשיים אלה, נהיר הענין המעסיק את מחברי התעודה: זוהי התקפה חריפה על "שטים הסטים ומטים מדרך האמת"—אנשים המפקפקים בשכר גן עדן ובסעודת לוויתן, המטילים ספק בספור פתיחת פי האתון ובשאר "הלכות והאגדות עצמו מספר". גלוי לעין גם הקשר שבין כפירתם לבין ספרי הרמב"ם, שכן הם הוגים "בספרי הבלים נחשכים הולכי במורה הנבוכים ותולין דבריהם בדבר משה", "בספר המדע קורין מינין וכופרים ואפיקורסין החולקים על רבותם", וכיוצא בזה בלשון קללה "והמסתכלים במורה הנבוכים ילבשו כמדם קללה". הוזה אומר, ההתקפה מכוונת אל רצינואליסטים המושפעים מכתבי

10 תיאור וקונטרס ראה ב" Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum, Vol. 4 (by J. Leveen), London 1935, p. 152.

11 התיבות והלשוניות הקשות הן אלה (מראה המקום — לעמוד ולשורה שבכה"י): עמ' ב 60: ש' 5 — מי "יתעול"; ש' 7 — "להעמת" שקרים; ש' 9 — "סיני". עמ' 61א: ש' 2 — "ואין יתכן"; ש' 7 — ירק "כלאים" (או "פלאים", או אולי "מלאים"). אפשר לשער כי הלשון "להעמת שקרים" צ"ל "להעמיק שקרים", וכי נשתבשו לאחד המעתיקים האותיות "יק" שבכה"י שלפניו באות "ת".

הרמב"ם. רציונאליסטים מסוג זה היו גם יריביו של שלמה בן אברהם מן ההר, שהרי כך הוא מתאר אותם באגרתו הנזכרת לעיל¹²: "הולכים הדרך לא טוב אחר מחשבותם להרוס הקבלות ולמשול משלים בדברי התורות להפוך למשל ולהבל מעשה בראשית ותולדות קין והבל ובשאר כתובים הכתובים בתורה". הוא גם קובע, בעדינות אמנם, את הקשר שבין כפירתם לבין ספר המורה: "ושמענו מפי המעתיק אשר גלה כל מה שססה הרב זצ"ל, שהיה אומר בפני רבים על תורתנו כל הספורים משלים וכל המצות הנהוגות (צ"ל: הנהגות)" ומסיים: "וכאלה עצמו מספר שמעתי מלעיגים על דברי רבותינו"¹³.

מותר לשער בהסתברות גדולה כי בתלונתו לפני רבני צרפת הגדיר שלמה בן אברהם את יריביו ואת כפירתם במושגים כגון אלה, ואף הדגיש את הקשר שביניה לבין ספר המורה. ההתקפה שאנו מוצאים בתעודה שלפנינו על ה"שטים הסטים ומטים מדרך האמת" יכולה היתה איפוא להיות ניוונה מן האינפורמציה שהיתה כלולה בתלונתו, ואין הכרח שהרבנים ידעו יותר מאשר דברים כלליים על אופיו של ספר המורה. בכך אפשר להסביר גם את העובדה שאינם תוקפים באופן ישיר את הספר ומחברו, אלא משלחים את חיציהם באלה המושפעים ממנו.

קיימת אם כן האפשרות כי התעודה שלנו נכתבה בשלב הראשון להתערבותם של רבני צרפת במחלוקת. חזוק להנחה זאת אפשר למצוא גם בכך כי מבחינת תורת התעודות אין לראות בטכסט שלפנינו נוסח חרם. מוצאים אנו אמנם הגדרות כגון "הם כאפיקורסים" "מינין וכופרים" ואף לשונות כגון "אשמתם על חטאתם", "ילבשו כמדם קללה", או "וימותו כחטאים", אולם אין האגרת דומה כלל ועיקר לנוסחי החרם "בגורת עיריין" הידועים לנו, לא מצד המבנה ולא מצד הלשון¹⁴. ההגדרה היפה לה, מצד עניינה ולשונה היא זאת שאנו מוצאים אצל שלמה בן אברהם — "אגרת תוכחות" "לכל המחזיקים בדברים ההם". האפשרות האחרת, לפיה הובא נוסח החרם במקום שאנו מוצאים בהעתקתנו את הציור "הנוסח" — קשה יותר, אם כי אין להוציאה מכלל חשבון. במקרה זה עלינו להניח כי הטכסט שלפנינו הוא מכתב לווי לחרם עצמו, כגון מכתבי הלואי שאנו מוצאים לחרם קהילת סרגוסה נגד שלמה בן אברהם ותלמידיו או כגון אלה שצורפו לחרם הרשב"א ובית דינו כשבעים שנה מאוחר יותר¹⁵. בכך ניתן אולי להסביר את הדבר שהתעודה שברשותינו חסירה בתחילתה, ויש לראותה לכן בזיקה לנוסח החרם החסר. אולם, מאידך תמוה הדבר שאין מזכירים בה כלל את ענין החרם ואין אף פניה למקבליה לקבלו או לחזור עליו. יתר על כן: שלמה בן אברהם מבדיל יפה בדבריו בין השלב הראשון בתגובתם של רבני צרפת — אז שלחו את "אגרות תוכחותיהם" (בלשון רבים), לבין השלב השני

12 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 51—52.

13 ר' שם, עמ' 52.

14 דוגמאות לנוסחי חרם ר' V. Aptovizer, *Formularies of Decrees and Documents from a Gaonic Court*, J.Q.R., N.S., vol. 4 (1913-1914), pp. 26-28.

הנוסח המצוטט בדרך כלל הוא זה המובא ב"כל בו" סימן קלט. ר' נוסח אחר ב"חמישה קונטרסים" לג' נ' קורנויל, וינה 1864, עמ' קז—קיא. וכן ש' אסף, העונשין אחרי חתימת התלמוד, ירושלים תרפ"ב, עמ' 31—35; 49; 135—136. בעית נוסח החרם והתפתחותו דורשת עדין מחקר נרחב: ר' S. W. Baron, *The Jewish Community*, Philadelphia 1942, vol. 2, pp. 228-236; vol. 3, pp. 177-179 והספרות המובאת שם, וכן לאחרונה, ש' בארון, נוסח בלתי שכיח של חרם בפרנקפורט, מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות מוגשים לגרשם שלום במלאת לו שבעים שנה, ירושלים תשכ"ח, עמ' כט—לד.

15 ר' קובץ, עמ' ו'; שו"ת רשב"א, ח"א, סי' תט"ו—ת"י.

שבו הטילו את חרמם "כאיש אחד חברים", היינו קולגיום אחד של רבנים. ובאמת מוגדרת התעודה שלנו בכותרתה כ"אגרת אחת מאגרות רבני צרפת", ובסיומה אומר המעתיק "וכן מעידין בכל כתב ואגרת".

בסיומה של האגרת באות גם חתימותיהם של מחבריה: "שמואל בן הנדיב ר' שלמה שיחיה. יצחק בן הנדיב ר' שלמה שיחיה" (האם הם אחים?). שמות החותמים, צורת החתימה והופעת התאריך "הנדיב" מחזקים את הרגשת האוטנטיות של התעודה, שכן מוצאים אנו שכמותם בתעודות אחרות מאיזור זה במאה ה"ג¹⁶. יתכן כמובן שניתן לזהות את ראשון החותמים כשמואל ב"ר שלמה מפלייזא, מחשובי בעלי התוספות, אשר השתתף לצידו של ר' יחיאל מפריז בויכוח הידוע¹⁷ (כשמונה שנים לאחר תאריך כתיבתה המשוער של אגרתנו). מן העובדה שרק שני חכמים אלה חתומים על האגרת אפשר להבין כי שאר האגרות יצאו גם הן מידי קבוצות שונות של רבנים, ואולי אף יחידים, אשר ישבו בערים שונות.

דומה כי לפי מצב ידיעותינו כיום, מתקבלת יותר האפשרות הראשונה, להגדיר את האגרת כאחת מ"אגרות התוכחה". אולם, כל עוד לא תהיינה לפנינו ידיעות נוספות על דרך התכנסותם של רבני צרפת, אופיו של החרם שהטילו והאופן בו הודיעו על גזירתם ברבים, קשה להכריע בדבר בצורה סופית. עם זאת גדולה חשיבותה של התעודה להבהרת הסוגיה בכללה, אף במצבה הנוכחי. לראשונה איננו עוסקים בעדותו של מחנה זה או אחר על עמדתם של רבני צרפת, אלא עומדת לפנינו תעודה משלהם, שריד מהתערבותם במחלוקת. עדותו של שלמה בן אברהם מקבלת עליידי כך חיזוק ממקור ראשון, ודומה שאיננו צריכים לפקפק יותר באשר לעצם התערבותם, ובעובדה שהטילו חרם. מכאן ואילך נהיה חייבים ליתן את הדעת לשאלות הקשורות בדרכי התערבותם, שאלות שמעוררת התעודה שלפנינו מבלי לרמוז על פתרון נראה לעין.

ב

באגרות משל המחנה ה"אנטי מיימוני", אשר תמך בשלמה בן אברהם בריבו עם המחנה היריב, מצויות אזהרות לקהילות שלא לתת אימון באגרות התעמולה שהיו נפוצות אז. כך למשל מזהיר הרמב"ן מפני "עוברי דרך ובידם כתבי חלקות מגנבים הלבבות ומחנפים המחשבות"¹⁸. רמ"ה אבולעאפיה, בתשובתו לאגרת זו של הרמב"ן, מפרש לנו כי תעמולתם של עוברי דרך אלה, אשר "שלחו אגרותם בכל עבר" מכוונת נגד שלמה בן אברהם ועוזריו וכי מטרתה "לתת הרב לחרם ותלמידיו לגידופים"¹⁹. כיוצא בזה, מוכיח יוסף בן טודרוס את קהילות פרובאנס על שכתבו "מרורות" על שלמה בן אברהם ועל

16 להלן כמה דוגמאות מתוך שטרות בני המאה ה"ג. א. משטרות יהודי אנגליה, לפי: M. D. Davis, *Hebrew Deeds of English Jews before 1290*, London 1898 עמ' 25 — "ר' שמואל בן הנדיב ר' יצחק" (נוריק' 1247); עמ' 78 — "שמואל בן הנ' ר' יצחק מנורג'יק" (1255) (מופיע גם בעמ' 79–80, 186, 217); עמ' 78 — "אברהם בן הנדיב ר' משה דנורג'יק" (1255); עמ' 354 — "מרת מרים בת הנדיב ר' יצחק". ב. מתוך שטרות יהודי קולוניה, לפי: M. Stern & R. Hoeniger, *Judenschreibsbuch der Laurenzpfarre zu Köln*, Berlin 1888 עמ' 77 — "ר' מנחם בן הנדיב ר' יוסף מטרודא" (1291/92); עמ' 96 — "שמעון בן הנדיב ר' יהודה" (1301); עמ' 53: "יצחק בן הנ' ר' יעקב ת'ב'ה" (1284). ושם עשרות דוגמאות נוספות.

17 ר' א' א' אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשי"ז, עמ' 381–384.

18 ר' קובץ, עמ' ה.

19 ר' קובץ, עמ' 6.

ששלחו "ספרים ביד הרצים הולכי מדברות ללכוד בהם המעברות" שתכליתן "להלבישו קללה כמדו כי דבר באלהים ובמשה עבדו"²⁰.

על אופיה ועל תכנה של התעמולה המיימונית הזאת יכולים אנו ללמוד דברים חדשים מתוך שתי תעודות סמוכות זו לזו שאנו מוצאים בכ"י ספרית בודליי מס' Ms.Heb.d.2 שבאוקספורד²¹ (עמ' 35א—37ב). בעמ' 35א מוצאים אנו כותרת וזה לשונה: "ועוד זאת אגרת אחת ששלחו חכמי לונל וחכמי גרבוני (כך!) אל קהילות גלות ירושלים אשר בספרד להזהיר בהם שלא יקבלו עליהם גזירת חרם רבני צרפת על גניזת שני הספרים ספר מורה הנבוכים וספר המדע". הכותרת מדברת על אגרת אחת, ואילו למעשה לפנינו שתיים. לפי שהעתקו בקונטרס שלפנינו זו לאחר זו, ניתן להניח כי מלכתחילה "נתחברו יחד בחברה נאמנה"²² ונשלחו יחד לקהילות ספרד. ההגדרה שבכותרת יפה רק לגבי האגרת השניה, זו מנרבון, ואילו מטרתה של הראשונה היתה אחרת: לעורר את הקהילות שבספרד להטיל חרם על שלמה בן אברהם²³. בדומה לאגרות האחרות מפרשת המחלוקת אשר שרדו בידינו, כתובה גם אגרתם של חכמי לונל בפרוזה חרוזה, מעשה תשבץ של פסוקים ושבירי פסוקים, בעיקר מן המקרא. להלן נדון בה לא בשל סגולותיה הספרותיות, אלא בשל העובדה שניתן לראות בה דוגמה לאגרות התעמולה אשר הפצו על-ידי המחנה המיימוני, ומשום שיש בה תאור של מהלך המאורעות מתחילת התגלעותה של המחלוקת. אמנם אין המאורעות מוצגים בהתאם לסדר התרחשותם, אולם אין בכך כדי לשבש את התמונה אשר בקשו המחברים להציג לפני קוראיהם.

האגרת, שאין עליה תאריך, נכתבה שעה שהתעמולה המיימונית היתה בעיצומה, ואף נחלה כבר כשלונות מסויימים: כותביה מודים כי חכמי טולידו "מאיר ויהודה", (הכוונה בודאי לרמ"ה אבולעאפיה ולר"י אלפכאר²⁴) לא רק שלא נענו לפנייתם "להיות ידיהם

20 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 23.

21 ר' תאור כה"י אצל Ad. Neubauer, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library, vol. 2, Oxford 1906, pp. 70-71 (No. 2670). קביעתו כי כה"י נכתב באותיות איטלקיות מהמאה הט"ז טעונה תיקון. מחוץ לשו"ת הרמב"ם ובנו אברהם, מוצאים בכה"י תשובה מיוחסת לר' האי גאון, תרגום ר"י אלהריזי ל"אגרת המוסר לאריסטוטליס" וכן (עמ' 66ב ואילך) "שאלות שאל ר' הלל מפרארה מן החכם ר' זרחיה חן י"ץ הספרדי" וכו'. על תאריך התכתבותם של הלל מוירונה וזרחיה חן שאין לאחריו לשנים 1290/91 (והוא המאוחר שבקובץ) ר': H. Vogelstein & P. Rieger, Geschichte der Juden in Rom, Bd. 1, Berlin 1896, p. 415-416 n. 5.

22 כלשונו של אברהם בן הרמב"ם בחיבורו "מלחמות ה'" (ר' הע' 5 לעיל). שאלה היא גם אם אין האגרות שלפנינו מוזכרות בתוך קבוצת האגרות הנ"ל. אמנם ברור שאין לפנינו "גוסה החרם אשר החרימו הרבנים חכמי עיר לונל... על כל הקהלות אשר סביבותם והקרובים אליהם". אולם יתכן מאד כי דבריו שלאחר מכן — "ונצטרפו עמהם (ר"ל עם חכמי עיר לונל) האצילים... חכמי גרבוני ונתחברו יחד בחברה נאמנה ושלחו כתביהם אל שאר הקהילות הקדושות אשר בכל ספרד", מכונים לשתי האגרות שלפנינו. יש להזכיר כמו כן שכה"י שלפנינו מוצאו מן הגניזה שבמצרים.

23 מטרתה של התעמולה המיימונית בספרד, כפי שאנו רואים אותה באגרות המסע של רד"ק (ר' ההע' הבאה) ובאגרת חכמי לונל, היתה לשכנע את הקהילות להחרים אותו ואת עורריו. כידוע, הוטל חרם כזה בקהילת סרגוסה, ובעקבותיה גם בקהילות הואסקה, מונסון, קלעתאיד ולארירה, באב שנת תתקצ"ב (אוגוסט 1332). ר' קובץ, עמ' ה'—ו'; וכן בער, עמ' 61; סילבר, עמ' 165—166). אפשר לשער אם-כן כי אגרתנו נכתבה לפני, או סמוך, לתאריך זה. השווה י. בער, שם, עמ' 62—63.

24 השערנו מתבססת על המקום החשוב שתופס ר"י אלפכאר בהתכתבות הרד"ק (ר' קובץ, עמ'

הטובה אתנו", אלא אף יצאו להגן על מתנגדיהם. וכאן, כדי ללמד על טיבם של מתנגדיהם, מספרים בעלי האגרת בקצרה על ההלשנה ומסירת ספרי הרמב"ם לשריפה, ועל עונש שבא מיד על המלשינים: הם הובאו למשפט, נמצאו אשמים, נדונו בקציצת לשונות והגלו מן העיר. על שלמה בן אברהם מספרים הם כי עוד בתחילת הדברים, כאשר החל "להעזי פנים" נגד הרמב"ם עלו אליו, כנראה למונפלייה, שנים מחכמי לונגיל. ר' שלמה הבטיח להם בשבועה לחדול מתעמולתו, אולם הוא הפר את הבטחתו ושלח אגרות לצרפת ביד "פריץ אחד זד לץ וגאה" (כונתם כנראה לר' יונה גירונדי²⁵). באגרותיו כתב בגנות ספרי הרמב"ם ואף הוסיף, לדבריהם, "כי נזרקה מינות בתוכנו". על חרם רבני צרפת שומעים אנו רק בעקיפין. הם מספרים כי תגובתם הראשונה של חכמי צרפת היתה נמהרת ובלתי מבוססת, אך מוסיפים כי לאחר שחוגי המחנה המיימוני מלונגיל ומערים שבסביבה שלהו גם הם אגרות לצרפת, ובהשפעת אגרתו של הרמב"ם, שבו רבני צרפת ונתהרסו על החרם שהטילו. ועוד בקשו הרבנים למחול גם לשלמה בן אברהם "כי לטובה היתה כונתו". אולם חכמי לונגיל סירבו למחול לו, ואף הטילו עליו חרם. הם מספרים בגנותו ("ואנחנו ידענו אותו ואת שיחו. ועזו מצחו. וקושי רוחו... ואת רשעו. ואת רוע טבעו. כי עסקו בתלמוד. משכל ומתבונה גלמוד. כי כל ימיו יושב בדד במשמרתו. קורא ושונה באולתו... והוא איש ריב ומדון. עשה בעברת דון. מתכבד בקלון חבירו לאין חקר. ומתהלל בדברי שקר. הן אלה קצות דרכיו וניבו. ושמן דבר נמצא בו..."), וקוראים לבני הקהילות בספרד להחרים גם כן. זו תכליתה של האגרת ובקריאה זאת היא מסתיימת.

אופיה התעמולתי של האגרת ברור מעצמו. עם זאת צריכים אנו לשאול מה ערכה לברור המאורעות ההסטוריים שהיא מספרת, ועד כמה ניתן לקבוע על פיה מסמרות. ניתוח כזה אפשר לערוך לגבי שלושה מאורעות מרכזיים המתוארים בה: השינוי בעמדתם של רבני צרפת, מעשה ההלשנה ושריפת הספרים, והסיפור על עונשם של המלשינים. א. אגרתנו זהירה מאד כשהיא מדברת על חרם רבני צרפת. אין היא אומרת, כפי שראינו, שהוטל חרם, אולם היא מדגישה כי הרבנים "בושו ממעשיהם ונתהרסו על חרם גזירותיהם וחלו את פנינו להעביר אשמותם". והנה, גם מקורות אחרים מדברים על שנוי, או חוסר עקביות, בעמדתם של רבני צרפת. בשני מקרים ודאי הוא שהכותב שאב את האינפורמציה שלו ממקורות מיימוניים: 1. כאשר הרד"ק, והוא כבר במסעו בספרד, כותב

א—4, ועל החשיבות שייחסו לעמדתו הנשיא משולם בר קלונימוס בר טודרוס (קבוצת מכתבים, עמ' 41—45; 45—50) והנשיא ר' אברהם ב"ר שמואל בן חסדאי (קובץ, עמ' ז—7). מעמדו של רמ"ה אבולעאפיה בדורו מסביר את הטעם בפניה אליו. אולם תמיהה יש בדבר, שהרי היה זה הוא שעורר פולמוס נגד הרמב"ם עוד בחייו (ר' סילבר, עמ' 109—135). יתכן כמובן כי בחומר אשר ישנו בידינו ע"ד עמדתו (ר' "בריל, כתאב אלרסאייל, פאריש תרל"א, וכן אגרת הרמ"ה לרמב"ם, קובץ, עמ' ו—1), יש כדי להטעות. שכן, יש לנו מאידך קינתו על מות הרמב"ם בה מובעת הערצה לו ולספר מורה נבוכים (ר' ח' בראדי, קינת רמ"ה על מות הרמב"ם, ספר הרמב"ם של "תרביץ", ירושלים תרצ"ה, עמ' 9—1).

25 ידיעה זאת, המתייחסת איפוא לאחד השלבים הראשונים של הפרשה, אינה מופיעה במקום אחר. מגמתה, כמובן, להשחיר את פניו של שלמה בן אברהם. תפקידו של יונה גירונדי במחלוקת אינו ודאי וכן אינה נהירה ההתכתבות שאנו מוצאים על דבר הפגם במשפחתו (קבוצת מכתבים, עמ' 55—76). ברור גם שאין לסמוך על עדותו של הלל מוירונה בענין זה (קובץ, עמ' יד—14), ר' "בער, שם, עמ' 485 וכן נתוח מפורט אצל "ב' סרמונטה, ר' הלל בן שמואל בן אליעזר מוירונא ומשנתו הפילוסופית (דיסרטציה), ירושלים תשכ"א, עמ' 14—16.

לר"י אלפכאר ומודיעו "כי תהלה לאל השיבו ימין כסלותם אחור חשובי רבני צרפת", הוא מציין גם את המקור לידיעתו: "כאשר תראו בטופס ספריהם השולחים אלי מנרבונו"ה²⁶.

2. גם האחים בני חסדאי, מיציגים מובהקים של המחנה המיימוני, היודעים כי רבני צרפת "בושו והכלמו ממעשיהם ונחמו מדבריהם ושבּו מדרכיהם" מצביעים על מקורות ידיעתם: "הלא הם כתובים בכמה ספרים שלוחים בכל קהל הקדש"²⁷. אולם אנו מוצאים ידיעה זאת גם אצל אנשים אשר צריכים היו להתייחס אליה בביקורתיות רבה יותר. הרמב"ן, במכתבו הידוע לרבני צרפת, מתלונן²⁸: "ועתה התורה השנית ההולכת לשמאל ומקצת שריכם ורבניכם אחריה והם כתוהים על הגזירה הראשונה וחוזרים בדברים. מה ראו ועשו. מי פייסם ונתפייסו. וכי משוא פנים יש בדבר. שומעין דבריו של זה היום ולכשיבוא חבירו למחר שומעין לדבריו (כתובות כו, ב)". אף אצל שמואל בן אברהם ספורטא שומעים תלונה על חוסר עקביות הגורם למבוכה²⁹: "אף כי אחרי הקריבכם בימין הרחקתם אותם ודחתם ומה יעשו המון ישראל בעוד ראותם חכמיהם הגדולים בהם על שתי הסעיפים פוסחים, פעם מקריבים פעם דוחים". ויתכן שהוא כבר מתכוין לתפנית נוספת, שניה, בעמדתם של רבני צרפת. יתכן כמובן שכל ארבעת הכותבים, ולא רק שני הראשונים, מסתמכים על שמועה שמוצאה במחנה המיימוני אשר נוסחה באגרות כגון זו שלפנינו. אבל אין הכרח להסיק שהיתה זאת שמועת שווא, ואפשר שהמבוכה אליה נקלעו אנשים כרמב"ן וכשמואל בן אברהם ספורטא נבעה באמת מחוסר עקביות אצל רבני צרפת. יתכן כמו־כן שפעל גם גורם נוסף שהגביר את המבוכה: הרד"ק והרמב"ן אינם מדברים בהקשר זה על "רבני צרפת" סתם או על "כל" רבני צרפת כי אם על "חשובי רבני צרפת" ועל "מקצת שריכם ורבניכם". איננו יודעים איזה קולגיום לקח על עצמו את התואר "רבני צרפת" כשהוטל החרם, ואיננו יודעים להבדיל בינו לבין "מקצת הרבנים" שחזרו בהם ובטלוהו. אולם דומה שהרד"ק ואף הרמב"ן מבקשים לרמוז שלא היתה חפיפה בין גופים אלה וכי הפה שהתיר לא היה, מבחינה מוסדית, בדיוק הפה שאסר. מובן שבתנאי העברת הידיעות של התקופה היה בכך כדי להגביר מבוכה. מאידך, אין הכרח שהשמועה על השינוי בעמדתם של רבני צרפת הגיעה לספרד רק באמצעות אגרות כגון זו שלנו. הרד"ק מצביע במפורש על מסמך מיוחד, "טופס ספריהם" של רבני צרפת בענין זה אשר נשלח אליו ואשר שלחו לר"י אלפכאר במצורף למכתבו. מסמך זה אינו עומד לרשותנו כיום וקשה לדעת אם מציאותו היתה תורמת לפתרון סופי של הבעיה.

יוצא מדברינו שאין האינפורמציה שבאגרת חכמי לונגל מבהירה את הסוגיה בכללה (אם לא נקבל את כל האגרת ללא בקורת). מצד שני, אין הידיעות המקבילות מחלישות את גירסתה ואין הכרח שהן נובעות ממנה.

ב. בענין ההלשנה ושריפת ספרי הרמב"ם אומרת אגרתנו דברים קצרים בתכלית, שהם כלליים ביותר ואינם תורמים דבר להבהרת השאלה. ראוי לציין כי במכתביהם של הרד"ק ושל האחים בני חסדאי, השואבים כאמור את ידיעותיהם מחומר דומה לאגרתנו, מצויים פרטים שאינם כאן. שניהם יודעים להגדיר את הרשות הכנסייתית אשר לפניה נעשתה ההלשנה ("הצעירים היחפים" "פרדיקדורש" אצל הרד"ק; "הכומרים וגדולי הגלחים" אצל בני חסדאי), ושניהם יודעים גם להסביר את ההגיון שהיה בפניה ובהלשנה —

26 ר' קובץ, עמ' 1.

27 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 33—34.

28 ר' קובץ, עמ' י. ועי' נחמיה יב, לח: והתודה השנית ההולכת למואל.

29 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 105.

עסקה של האינקוויזיציה בביעור המינות³⁰. מהבדלים אלה ניתן להסיק כי הרד"ק ובני חסדאי הסתמכו בענין זה על מקורות שמחוץ לאגרתנו, אולם אין להסיק שאגרתנו מאששת את גירסתם עד כדי קביעת עובדה שאכן התרחשו הדברים.

ג. על התהפכות הגלגל ועונשם של המלשינים אין הרד"ק מספר דבר. בני חסדאי, מאידך, יודעים פרטים על מאורע זה, אם כי פחות מאגרתנו. הם מספרים כי ביום השריפה עשו המלשינים "יום משתה להם ועל זרעם אחריהם" וכי דוקא באותו יום נתהפך מזלם. אגרתנו מדברת בלשון דומה³¹. אולם בשני הטכסטים איננו שומעים מה היתה הסיבה הריאלית לתפנית. בני חסדאי מדברים על "הכוכבים ממסילותם" ואילו אנשי לוניל רומזים שיריביהם "נכשלו בפיהם ובלשונם" מבלי להוסיף על כך. אולם אפשר לשער את המהלך הכללי של הדברים מתוך התבוננות במושגים המדיניים בהם משתמשים הכותבים בהקשר זה. המלשינים נתפסו ע"י "מלאכי החצר" ו"השוטרים" ונדונו "בגזרת האדון" — לפי בני חסדאי, ובאגרת מלוניל — ע"י "האדון" ו"עבדי המלך". כל זאת, שעה שההלשנה נעשתה, כאמור לעיל, לפני מוסדות כנסייתיים. דומה כי השימוש במושגים בתעודות אלה אינו מקרי וכי ניתן להניח שההלשנה נעשתה לפני רשות אחת (הכנסייה) אשר גם שרפה את הספרים, בעוד שהעונש בא למלשינים מידי רשות אחרת — אדוני העיר.

ואכן, שומעים אנו, החל מן המחצית השניה של המאה ה"ג, על מחלוקת בין "הזרוע החילונית" בדרום צרפת לבין הכנסייה על זכותה של האינקוויזיציה להתערב בעניניהם של היהודים: שרל השני מאנז'ו בשנת 1276 ופיליפ הרביעי היפה בשנים 1288, 1293 ו-1302, הוציאו צוים מיוחדים בהם הורו להגביל ככל האפשר את התערבותם של אנשי האינקוויזיציה,

30 ר' דברי האחים בני חסדאי בקבוצת מכתבים, עמ' 33—34 ודברי הרד"ק במכתבו לר"י אלפכאר, קובץ, עמ' 4. ההנמקה של המלשינים מתוארת אצל שניהם באופן דומה:

בני חסדאי

רד"ק

למה זה תיגעו נפשכם... להרחיק עד קצוי ארץ וים רחוקים גדודכם ולרדוף אחרי הכופרים בתורתכם ולבער הרע מקרבכם. הלא גם בנו ספרים ספרי מינים וכופרים בשם מדע ומורה יקראו ידיהם דמים מלאו. עליכם המצוה הזאת לשמרנו ממכשול. ככם כמונו כמוכם. קומו צאו עליהם וככלי ריק הציגום. רדפו מהר אחריהם כי תשיגום.

ראו כי בני עמנו רובם מינים וכופרים כי נפתו לדברי רבנו משה ממצרים אשר כתב ספרי מינות. ואתם מבערים את המינים שלכם בערו את שלנו וצונו לשרוף הספרים ההם והם ספר מדע וספר מורה.

ראוי לציין כי האינקוויזיציה נמצאת או בראשית צעדיה וכי סמוך לאותו זמן (ב-1233) ניתנה לה סמכות לחקור בענין המינות הקתארית. ר' י' בער, שם, עמ' 63—64. בער עומד גם (עמ' 485) על הטרימינולוגיה המדויקת שמשתמש בה הרד"ק.

31 ר' קבוצת מכתבים, עמ' 34—35.

אגרת בני חסדאי

אגרת חכמי לוניל
הבשר עודנו בין שיניהם ואף י"י חרה בהם והכשילם בפיהם ובלשונם וישב עליהם את אונם.
ונתפסו ביד האדון והורידו אותם לגרדון לידון. וגחץ משפט עליהם לכרות רב המדבר בלשוניותיהם. ויקומו עבדי המלך בחימה ויעשו בהם נקמה.

והמה מטיבים את לבם לא ידעו כי יושב בשמים ישחק בם לא הבינו כי שעתם המשקת להם נהפכה עליהם והכוכבים ממסלותם נלחמו עמהם. והנה מלאכי החצר הבהילים ולפני השוטרים הובילים. וכראות הגוים לבבם האכזרי ולשונם מדברת בזדון אמרו בגזרת האדון לכו ונכנו בלשון.

שכן ראו בכך, נוסף על ההפסד בכספים, השגת גבול ופגיעה בזכויותיהם³². ואם כי דוגמאות אלה מאוחרות בכחמישים שנה למאורעות בהם אנו דנים, אפשר לשער כי אדוני העיר מונפלייה לא יכלו לראות בעין יפה את פעולתם של אנשי האינקוויזיציה. יתכן אם-כן שהמחנה המיימוני ידע לנצל ניגוד זה שבין שתי הרשויות ולהביא את יריביו למשפט.

האגרת מלוניל מביאה גם ידיעה חדשה כשהיא מתארת, בהמשך, כיצד בוצע פסק הדין: "פשטו בגדיהם מעליהם ונעליהם חלצו מעל רגליהם אסרו ידיהם עם גוייהם והקולר תלוי בצואריהם ותער מלוטש בגרוניהם והכרוז יוצא לפניהם לאמר: לכו חזו מפעלות החטאים האלה בנפשותם אשר העידו שקר באנשי אמונתם. ויביאו אותם אל ארץ גזרתם ויכרתו להם רב המדבר בלשונותם ויגרשו אותם בחרפה ובזו מעיר מושבותם". מטיבו של העונש שהוטל עליהם, ומדברי הכרוז המצוטטים לעיל ("החטאים... אשר העידו שקר...") ברור לגמרי כי בבית הדין האשמו ה"מלשינים" בעדות שקר. עונש זה היה רווח ביה"ב על אשמה זאת ואף בצרפת הדרומית. שליחי האדמיניסטרטיביים של שרל מאנוז שמרו לנו ידיעה על עונש כזה שהוטל כמה שנים לפני שנת 1289³³. נתגלה כי גוטריין מהעיירה Le Luc שבפרובאנס המזרחית הביא למשפט מסוים עדי שקר. העדים, שהפכו לנאשמים, הובאו לפני שופט העיר Draguinian ונמצאו אשמים. אחד מהם נדון אז בקצוץ חלק מלשונו: "...Johannes de Digna dixit... quod quidem ex illis testibus fuerunt condempnati et unus ipsorum testium fuit ablatus aliquantulum de lingua". הידיעות שמוסרת לנו האגרת בנקודה זאת יכולות איפוא להיות אוטנטיות. ההשוואה עם המשפט ב-1289 יכולה אף להסביר את הבטוי הקשה "לכרות רב המדבר בלשונותם" המופיעה בה. אולם בכך, ובעובדה שאף הסיפור על התהפכות הגלגל ועונש המלשינים עומד בפני בקורת עניינית והסטורית, אין עדין כדי קביעת מסמרות. עדיין זקוקים אנו למקורות אחרים, לא יהודיים למשל, כדי לקבוע את העובדה. ההשוואה עם מה שמוסרת אגרתם של בני חסדאי אין בה כדי לתמוך תמיכה סופית באגרתנו, אפילו נקבל שהיא ניזונה ממקור אחר (שהרי באגרתנו מופיעים פרטים שאינם בה). דומה איפוא, כי בכל מה שנוגע לקביעת עובדות בענין המחלוקת, מנחילה לנו האגרת אכזבה. אמנם מוצאים אנו מקבילות לעובדות המסופרות בה, כמעט לכולן, בחומר האחר, ואף העובדות המתחדשות לנו על פיה עומדות בפני בקורת היסטורית ועניינית, אולם אין בכוחה לקבוע מסמרות אף לא בפרט אחד. תאור הדברים שבה הוא כללי ביותר וחסרה לנו נקודה ארכימדית להאחז בה (כגון: תאריך מתאריכי ההתרחשויות, מקומם, שמות המשתתפים בחרמות או במשפטי המלשינים). אי אפשר לדעתנו להוציא את הדברים מכלל גירסה. וכאן כמדומה גם עיקר ערכה: למדנו כי התעמולה המיימונית נסתייעה באגרות פתוחות. לפנינו אחת מאגרות אלה ועל-פי צורתה ותכנה יכולים אנו ללמוד כיצד הופצה בציבור הגירסה המיימונית וכיצד נוסחה על-ידי מחבריה.

ג

אגרתם של חכמי נרבונא מכוונת גם היא לקהילות ספרד. מטרתה — להזהירן "שלא יקבלו עליהם גזירת חרם רבני צרפת על גזיות שני הספרים". מצד היקפה, קצרה היא כדי

32 ר' J. Parkes, *The Jew in the Medieval Community*, London 1938, pp. 136-141.
33 ר' Archives Départementales des Bouches-du-Rhône, série B1074, fol. 79-79v.

התעודה עצמה היא מתאריך 13.12.1289.

מחצית מזו של חכמי לוגיל, ולשונה, העשויה גם היא פרוזה מחוזות ומשובצת, דומה לה. על השתלשלות המאורעות איננו מוצאים בה דבר. המאורע היחיד אליו היא מתייחסת הוא החרם שהטילו רבני צרפת ומחברי האגרת אינם יודעים על דבר ביטולו (יתכן שהאגרת נכתבה לפני שהגיעה הידיעה על כך). מטרתה — לערער אצל הקהילות את סמכותם של אלה שהטילו אותו.

לענינו, עיקר חשיבותה של האגרת הוא בתדמית של "גדולי ישראל הצרפתים" אשר מחבריה מציירים לפני קוראיהם, ובדרך שבה הם מבקשים להדגיש את ההבדל שבינם לבין יהודי צרפת הדרומית וספרד. את מיטב החיצים משלחים הם לטיב אמונתם של אלה: "לעשות כתועבת הגוים לשמוע אל הקוסמים. ואל החולמים. חלומות שקר. להתעות עם יי" עד אין חקר. בהבלי שמות כנויי מלאכים ושדים ולעשות השבעות. ולכתוב קמיעות. לפתאים להתעות. לא קמיע מן המומחה. כי אין מי שידם ימחה. זהו רוב חכמתם. למי שיחקור בתבונתם. ויבוא עד תכונתם. כאשר שמענו על גדולי ישראל הצרפתים וחכמיהם. ראשיהם ומביניהם. אשר בזה חטאו וגואלו. וברבות יבערו ויכסלו. כי הלכו אחרי ההבל ויהבלו. כי עשו עצמם בעלי שם כנביאי האמת הידועים. והמה אוילים משוגעים. מלאי תעות. מוחם מזוהם. כקוצ מונד כולהם. לנים בבית אפל. חזוים שוא ותפל. טבולים במי מערות סרוחים. ויחזו להם משאת שוא ומדוחים. הדיתו אחיהם מעל דרך הטובה ויביאשו את ריחם על פני האדמה".

לתיאור סרקסטי זה היתה כידוע אחיזה במציאות³⁴. אולם, כאמור, יותר מאשר תיאורה של מציאות זו באגרתנו, מעניינת הקונפונטציה שעורכים מחברי האגרת בינם לבין יריביהם ביחס אליה. שעה שהצרפתים "טבולים במי מערות סרוחים" של אמונות הבל אלה, הרי בפרובאנס "אין פרץ ואין יוצאת ואין צוהה ברחובותינו". ומכאן גם הערעור על סמכותם של הצרפתים להטיל חרם, שהרי לידם של אנשי גרובן, דוקא הצרפתים הם שסטו מן "הדרך... דרכו בו רבינא ורב אשי". הריהם שואלים איפוא את בני קהילות ספרד — "הכאלה יעצרו אנשי ארצותינו ויבואו לרדותינו בתוך ביתינו"?

תודעת ההבדל אינה גובעת רק מן השוני הזה באמונות ודעות. בהמשך, פונים מחברי האגרת לסנטימנט אחר של בני הקהילות בספרד: "כי אם הם (הצרפתים) מבני גלות החל הזה אשר כנענים עד צרפת. אדונינו גאונינו הרב הגדול רבינו משה זצ"ל איש האלהים מבני גלות ירושלים אשר בספרד. על כן אין להרהר ולגעת בנקיי הדעת". מוצגת כאן הרגשה כי לבני ספרד בכלל, ולא רק לרמב"ם, יתרון על בני "הגלות החל" אשר ב"אלמנייה ואשקלוניה ו... פרנצא" (כלשון הרד"ק בפירושו לעובדיה) — כיתרון שהיה לירושלים, שהם מבני גלותה, על הערים והכפרים האחרים שבניהם גלו לארצות אלה³⁵. תודעת היתרון והיחוס הזה על בני צרפת, אותה מבקשים כותבי האגרת לעורר, מחייבת אף היא שלא לקבל את גזירתם של רבניה.

בסיום דבריהם מעלים בעלי האגרת נקודה נוספת אשר יש בה כדי ללמד איך השקיפו על

J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition*, New-York 1939; H. J. Zimmels, 34 *Magicians, Theologians and Doctors*, London 1952, pp. 135-139. וכן: 'בער, המגמה הדתית-חברתית של "ספר חסידים", ציון ג' (תרצ"ח), עמ' 15-17.

35 ר' המסורות על קדמות הישוב היהודי בספרד, יחסו והשכלתו שמביא ב' צ' דינור ב"ישראל בגולה" א(3), תליאביב תשכ"א, עמ' 109-111. על היחס שבין ירושלים לבין שאר הערים והכפרים, ר' שם, עמ' 110 (סימן ה) — דברי משה בן עזרא. ור' א' אשתור, קורות היהודים בספרד המוסלמית, כרך ב, ירושלים 1966, עמ' 285-286.

אנשי צרפת אצלם. אומרים הם כי לא נתעוררו להגיב על גזירתם עד כה משום שידעו כי "אין לחוש בדבריהם של צרפתים ובמעשיהם כי מדת מהירות נוגעת בהם ותמיד כארי ישאגו ובשגעון ינהגו" ומוסיפים "ואם הם בחכמת התלמוד גדולים וחרפים לפום חורפיהו שבשתייהו". לצידה של הכרה והערכה ללמדנותם וחרפותם מצויה, וזה המודגש, בקורת והסתייגות (ושמץ של ליגלוג) ממידותיהם. האם ענין לנו כאן בהשקפה כללית שהיתה קיימת בפרובאנס? קשה לענות על-כך בחיוב מוחלט, אולם אין להוציא את הדבר מכלל אפשרות. כמה דוגמאות מקריות אשר שרדו בידינו יכולות לרמוז על השקפה לא דוקא חיובית שהיתה באיזור זה על "הצרפתים". כאשר מסביר קלונימוס בן קלונימוס לבני משפחתו (באגרת מראשית המאה ה"ד) מדוע לא התישב בעיר מאנוסק, הריהו אומר בין השאר "כי יושביה כלם צרפתים ומדותיהם לא ישרו בעיני" ³⁶ ויש להניח שהאמין כי קרוביו יתיחסו לנימוק זה בכובד ראש. באותו זמן לערך מעדיף יהודי מדרום צרפת להביא את משפטו לפני רב "צרפתי" שכן הגיעה אליו שמועה "כי יש כמה צרפתים קלי דעת אינם שומעים בקול מורים" ³⁷. בהקשר זה אפשר אולי להבין את הערתם הקצרה של מחברי האגרת מלוניל על אנשי צרפת ה"נמהרים" שלא חקרו ולא דרשו טרם שהטילו את החרם. אין זה מן הנמנע, אם כן, שהלשון "אין לחוש בדבריהם של צרפתים" וכו' טומנת בחובה הלך רוח כללי יותר שהיה קיים בפרובאנס, ואולי אף בספרד, לגבי הקבוצה היהודי שבצרפת. בעלי האגרת מדגישים הלך רוח זה כיון שאף הוא יכול לסייע להם בנסיונם לשכנע את בני הקהילות שבספרד לבל יקבלו את גזירתם של רבני צרפת. הווה אומר: אף-על-פי שאין האגרת עוסקת בהשתלשלות המאורעות או בפולמוס הרעיוני, גדולה חשיבותה בכך שהיא מעמידה אותנו על מימד נוסף של המחלוקת הנוגע למשמעותה החברתית במובן הרחב. היא מראה לנו שהיה בפרובאנס ערעור על עצם זכותם של "הצרפתים" להטיל את החרם, וחושפת כמה אלמנטים של התדמית של "הצרפתים" באיזורים אלה. יתכן שאגב המחלוקת נחשפות ומוחרפות הרגשות שהיו קיימות כבר קודם לכן. המימד החדש שמביאים בעלי האגרת הוא בכך שהם אינם מבקשים להעמיד את העימות על הבדלים שבין מחזיקי שיטות רעיוניות שונות, אלא על ההרגשות האלה. הם מבקשים לעורר את תודעת ההבדל ולהעמיד את המחלוקת על מישור של עימות בין ה"צרפתים" לבין "בני גלות ירושלים אשר בספרד".

אפיה של המחלוקת על כתיב הרמב"ם וטיבם של המקורות אשר שרדו בידינו ממנה, הופכים אותה לאחת הפרשות הסבוכות מנקודת הראות של הבירור ההיסטורי. עם זאת דומה כי יש בכוחם של מסמכים חדשים להבהיר כמה נקודות בתמונה הכללית, אף שהם מעוררים בעיות חדשות. ברור שאיננו יכולים לסמוך על הגירסה המיימונית באשר להשתלשלות המאורעות, בין אם מוצאה מחוגי המיימונים שבספרד, בין אם מוצאה מחוגים שבפרובאנס שהיו קרובים יותר להתרחשויות עצמן. מאידך דומה כי הפרגמנט אשר מוצא מצרפת הצפונית, בצרוף לעדותו החד-משמעית של שלמה בן אברהם,

36 ר' קלונימוס בן קלונימוס, מגלת ההתנצלות הקטן, שבמהדורתו, "ספונות" ספר י, ירושלים תשכ"ו, עמ' לח.

37 ר' "תשובות חכמי פרובינציא", הו"ל אברהם סופר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 240.

מבהירים לפחות נקודה אחת שחשיבותה מרובה — היינו עצם התערבותם של חכמי צפון צרפת במחלוקת. אגרות המחנה המיימוני שבפרובאנס מדגימות לנו לא רק כיצד הופצה הגירסה שלהם בספרד ונקלטה על-ידי בעלי האגרות הידועות לנו מכבר, אלא רומזות גם על המימדים החברתיים שנודעו למחלוקת, בכך שהיא מלמדת על רגשות שנתעוררו בקרב הקבוץ היהודי שבפרובאנס כלפי זה שבצרפת הצפונית. אם היו רגשות אלה נחלת הכלל או של חלק קטן בלבד, האם התקיימו לפני-כן או שמא התעוררו בעקבות המחלוקת, וכלום המשיכו להתקיים לאחר מכן? — על שאלות אלה אין בכוחן של התעודות לענות והריהן נשארות פתוחות.

האגרות

1. כ"י המוויאון הבריטי Add. 27131. עמ' 61—א61.

(א)

[60ב] וזאת אגרת אחת מאגרות רבני צרפת אשר נתקבצו כולם והסכימו לנדות כל מי שקורא בספר מורה הנבוכים וספר המדע אשר חבר הרב הגדול רבי' משה בן מימון וצל ונידו שלא לקרות בהם מפני שחשבו' כספרי מינים. הנוסח אי לזאת מי יתעול בהמיר עם ובהגעיל אמת בלא יועיל¹ השטים הסטים ומטים מדרך האמת להעמת שקרים² ומחברים דברים ומלים לא יסכנו במ³ ובקרבם עמל ואון⁴ בעזבם דברי השם ומדרשי סיני⁵ בספרי הבלים נחשכים הולכי⁶ במורה הנבוכים ותולין דבריהם בדבר משה ולא זכרו אחריתם⁷ אשמחם וחטאתם על עצמותיהם⁸ כי אנו^{8*} לפי טעותם מדילהון נמטי להון⁹ כי בספר המדע קורין מינין וכופרים בדברי חכמים ואגדות ואפיקורוסין החולקים על רבותם.

ואיך מלאם לבם הסכל לפקפק על שכר גן עדן וההלכות והאגדות עצמו מספר¹⁰ ואם חס ושלום חולק אדם על זה בשביל דברי ה"ר משה הרי הוא כאפיקורוס שחולק על דברי התנאין [61א] ואמוראין וכמו כן על שאר אגדות פתיחת פי האתון וסעודת לויתן אשר פירשו רבו' כפשוטן והמשנה ידוע על התחתונה¹¹.

ואין יתכן¹² להוציא שם רע ודופי על שום חכם שיחלוק על ישיבת רבו' אשר היו לפנינו כל גאוני צרפת ואשכנז אשר לא שתו לבם לשעות בדברי שוא¹³ ולעזוב מקור היים¹⁴ הלכות ואגדות לעסוק בחכמה יוגית אשר אסרו חכמים ללמד את בנו חכמה יוגית¹⁵.

והאווילים האמלים המקלים כזוללים וסובאים ירק פלאים¹⁶ וימותו כחטאים השוגים. המהגים יהיו גועם. והמסתכלים במורה הנבוכים ילבשו כמדם קללה¹⁷ ויהיו לאלה ולכלימה. והשגים מאורחותם תהי תקוה לאחריתם. והמעמיקי' משחיתים. ועל זה נאמ' תמים תהיה¹⁸. כי אין להעמיק כמה למעלה ומטה¹⁹. והולך בעלטה ומחליף השטה²⁰ ידו מטה. ולגו יהיה פלטה²¹ ושלום. שמואל בן הנדיב ר' שלמה שיחיה. יצחק בן הנדיב ר' שלמה שיחיה. וכן מעידין בכל כתב ואגרת.

1 עפ"י ירמיהו ב, יא. הפסוק בכללו אינו ברור. 2 "להעמת" צ"ל אולי: "להעמיק", עפ"י הושע ה, ב: "שטים העמיקו". 3 עפ"י איוב טו ג. 4 עפ"י תהלים נה, יא. 5 כך בכה"י. ואולי צ"ל "הוגי(ם)" וכו'. 6 עפ"י ישעיה נ, י. בכה"י קוראים: "נחשכים" ואולי צ"ל: "נחשכים". 7 עפ"י ישעיה מז, ז; איכה א, ט. 8 עפ"י יחזקאל לב, כז. 8* התיבה "אנו" אינה ברורה ויתכן "אף". 9 עפ"י בראשית רבה יד, ב. 10 ר' תהלים מ, ו. 11 משנה ב"מ, ו, ב. 12 שתי האותיות האחרונות בתיבה "יתכן" קשות לפיענוח. 13 עפ"י שמות ז, כג; ה, ט. 14 עפ"י משלי יד, כז. 15 ר' ב"ק פב, ב. 16 האות הראשונה בתיבה "פלאים" אינה ברורה. אולי: "כלאים". 17 עפ"י תהלים קט, יח. 18 דברים יח, יג. 19 עפ"י משנה חגיגה ב, א. 20 עפ"י ברכות יז, ב. 21 עפ"י שמואל ב טו, יד.

2. כתב־יד בודליי Ms.Heb.d.2, עמ' 35א–37ב.

(ב)

[35א] ועוד זאת האגרת שלחו חכמי לונלי וחכמי גרבוני (כך!) אל קהילות גלות ירושלים אשר בספרד להזהיר בהם שלא יקבלו עליהם גזירת חרם רבני צרפת על גניזת שני הספרים. ספר מורה הנבוכים וספר המדע.

מי זה מחשיך עצה מודעת. ומלין רחוקים בלי דעת¹. והיא מאז שמורה וערוכה². ומזה מגלה בה פנים שלא כהלכה³. ומי הוא זה הצד ציד רהבים. ויבא בשר פגולים ולחם כזבים. מתהפך [35ב] במסכות תחבולותיו⁴. מוצא רוח מאוצרותיו⁵. ובזוה ולועג ברבותיו⁶. ומי הוא מבני צדוק ובייתוס. מין ואפיקורוס. המושב להרוס. מגדל גבוה בנוי לתלפיות⁷. ובתוכו עז ותושיות⁸. בנה אותו הרב הקדוש הגאון הסוכן הלז איזן וחקר ותיכן⁹. מי אשר מלאו לבו לעשות כן¹⁰. יצרו צעדי אוננו¹¹. מה שמו ומה שם בנו¹². אשר בשרירי לבו ותתבלע חכמתו¹³. ותשליכהו עצתו. כי לא נשא פנים לתורה¹⁴. ולא חס על כבודה והדרה. והחזיק ידי עוברי עבירה¹⁵. ויהי עליהם סתרה¹⁶. ישלח במ חרון אף יי' וצרה. וזעם ועברה¹⁷. ויחיש תשועה ועזרה¹⁸. לאוהבי התורה.

ואולם אנחנו הבאים על החתום. הודענו במפורש לא בסתום. את כל הדבות הרעות אשר עלו באזנינו. ואת כל התועבות הגדולות אשר נעשו לפנינו¹⁹. ואמרנו לקחת עצה ודבר הלום²⁰. לחסום כל פה דובר נבלה²¹ ולבלום. לפקות עין על דרכיהם²². להשיב גמולם להם²³. למען יראו הנשואים ויראו ולא יזידון עוד²⁴ וישיבו אותנו דבר לאמר טובה הארץ העצה (כך!) מאד מאד²⁵.

ואחרי כן התעוררנו ושלחנו בכל גלילות גלות ירושלים אשר בספרד²⁶. עם קדוש בין העמים מפורז ומפורד²⁷. ובני ארצות פורבינצא (כך!) אשר סביבותינו. ובני גלילות קטלונאיא וממשלת ארגון. ומלכות נבארה. וממשלות קשטילא. ושאר הקהילות הקדושות עם קדיש עם קדיש ועיר²⁸. אשר בכל עיר ועיר. בארצות אנדלוס להמנות עמנו. ולהיות ידיהם הטובה אתנו. לבל ימצאו הרשעים ההם. ידיהם ורגליהם. בכל גבול ישראל. וקוינו שמוע שמועה טובה מפי מבשר טוב משמיע ישועה²⁹. והנה קול רעם שרים ותרועה³⁰. קול עיר ובהלה³¹. באו מצפון טלטולא העיר הגדולה. חשבנוה עיר ואם בישראל³² לתורה ולהלכה. ולתבונה ולדעת ולכל מלאכה³³. והנה כמעט נהפכה. כי היו שריה מאיר ויהודה. משיגי גבול³⁴ התורה והתעודה. ויניאו את לב הסגנים והחורים³⁵. מבוא לעזרת יי'

1 עפ"י איוב לח, ב.	2 עפ"י שמואל ב, כג, ה.	3 עפ"י אבות, ג, יא.
4 עפ"י איוב לו, יב.	5 תהלים קלה, ז.	6 עפ"י סנהדרין צט, ב.
7 עפ"י שיה"ש ד, ד.	8 עפ"י איוב יב, טז.	9 עפ"י קהלת יב, ט. ושם: "תקון".
10 עפ"י אסתר ז, ה.	11 איוב יח, ז.	12 משלי ל, ד.
13 עפ"י איוב מ, טז.	14 עפ"י מלאכי ב, ט.	15 עפ"י נדרים כב, א.
16 עפ"י דברים לב, כז.	17 עפ"י תהלים עח, מט.	18 עפ"י תהלים לח, כג.
19 עפ"י שופטים כ, ז.	20 עפ"י ישעיהו ט, טז.	21 עפ"י ירמיהו לב, יט.
22 עפ"י דברים יט, כ; יז, יג.	23 עפ"י ירמיהו יד, ז.	24 עפ"י ירמיהו יד, ז.
25 עפ"י דברים יט, כ; יז, יג.	26 עפ"י ירמיהו יד, ז.	27 עפ"י ירמיהו יד, ז.
28 עפ"י אסתר ג, ח.	29 עפ"י ירמיהו יד, ז.	30 עפ"י ירמיהו יד, ז.
31 עפ"י ירמיהו יד, ז.	32 עפ"י ירמיהו יד, ז.	33 עפ"י ירמיהו יד, ז.
34 עפ"י ירמיהו יד, ז.	35 עפ"י ירמיהו יד, ז.	36 עפ"י ירמיהו יד, ז.

בגיבורים³⁶. ואף כי יצאו לעזור רשעים גמורים. ולא הוב משנאי יי' הארורים. המגשימים בהבלי הגוים³⁷ גשם. לצרור במרגמה אבני³⁸ שוהם ולשם. ונתנו לכסיל חוטא ואשם ידו שם. והמה נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם³⁹. אמרנו דברי תוכחות יערכו. ודין ומשפט יתמוכו⁴⁰. והנה מפיהם לפידים יהלכו⁴¹. ומלשונם דברי להבים נחלטו⁴². כידודי אש נתמלטו⁴³.

מי שמע כזאת שעוררית על אנשי שם ושארית. ובני תקוה ואחרית יצאו לעבוד עבודה נכרית. [36א] לביזו אלה ולהפר ברית⁴⁴. היא הברית אשר כרתו בני ישראל בין יי' ובנינם. להיות לעם ליי' הם והמונם⁴⁵. גם נתנו לאלה ולקללה⁴⁶ הודים. עושה רשעתה⁴⁷ השכונים בהר הוא מונט פישליר הנצמדים לבעל פעור⁴⁸. ההולכים בעצת בלעם בן בעור. לפרוץ בגדרות האמונה פרץ על פני פרץ⁴⁹. ולתת את בני עמנו לכלה ולחרץ. בקרב הארץ⁵⁰. כי פנו אל רהבים ושטי כזבים⁵¹. וילכו לשעירים⁵² השוגים והמשגים⁵³. המצפצפים והמהגים⁵⁴. וגלו להם סתרי תורה הנאמנה⁵⁵. בלשון לעג אין בינה⁵⁶. ומסרו ספרי הקדש לשריפה. בידי בכרי מדין ועיפה⁵⁷. וקראו ליום המר ההוא יום רוחה⁵⁸. ועשו אותו יום משתה ושמחה⁵⁹. ראשם גלחו וקרנם גדעו. ואורחות צדיקים בלעו⁶⁰. ואיש את רעהו אכל ושתה⁶¹ ועשה סעודה בעת ובזמן שיש בו השחתה⁶².

הבשר עודינו בין שיניהם ואף יי' חרה בהם⁶³. והכשילים בפיהם ובלשונם⁶⁴. וישב עליהם את אונם⁶⁵. ונתפשו ביד האדון. והורידו אותם לגרדון (כך!) לידון⁶⁶. ונתרץ משפטם עליהם. לכרות רב המדבר בלשונותיהם⁶⁷. ויקומו עבדי המלך בחימה⁶⁸. ויעשו בהם נקמה. פשטו בגדיהם מעליהם. ונעליהם חלצו מעל רגליהם⁶⁸. אסרו ידיהם עם גוייהם והקולר תלוי בצואריהם⁶⁹. ותער מלוטש בגרוניהם⁷⁰. והכרוז יוצא לפניהם. לאמר לכו חזו מפעלות⁷¹ החטאים האלה בנפשותם⁷². אשר העידו עדות שקר באנשי אמונתם. ויביאו אותם. אל ארץ גזרתם⁷³. ויכרתו להם רב המדבר בלשונותם. ויגרשו אותם בחרפה ובזו מעיר מושבותם. למי אוי למי אבוי למי מדינים למי שיח למי פצעים⁷⁴. למי פצעים גדולים ורעים. הלא להם ולדלי אהביהם. ולכל הנלוים אליהם⁷⁵. ברוך יי' שלא נתננו טרף לשיניהם⁷⁶.

ולפני מזה. בקום האיש הרשע הזה. והחל להעזי פניו⁷⁷ ולהקל ראשו כנגד⁷⁸ אדונינו גאונינו הרב מורה צדק זצ"ל עלו אליו שנים מגדולי חכמינו ליסרו מרעתו. ולהוכיחו ממשותבו⁷⁹. ונכנע לפניהם. ונשבע על התורה להם. שלא יטיח עוד דבר כנגד מעלתו⁸⁰

נחמיה ז, ה. 36 עפ"י שופטים ה, כג. 37 עפ"י ירמיהו יד, כב. 38 עפ"י משלי כו, ח. 39 במדבר טז, ב. 40 איוב לו, יז. 41 עפ"י איוב מא, יא. 42 עפ"י איוב מא, יג. 43 עפ"י איוב מא, יא. 44 עפ"י יחזקאל יז, יח. 45 עפ"י יחזקאל ז, יא. 46 עפ"י ירמיהו מב, יח. 47 עפ"י מלאכי ג, יט. 48 במדבר כה, ה. 49 עפ"י איוב טז, יד; ישעיהו נח, יב. 50 עפ"י ישעיהו י, כג. 51 עפ"י תהלים מ, ה. 52 עפ"י דה"י ב, יא. טו. 53 עפ"י איוב יב, טו. 54 ישעיהו ח, יט. 55 עפ"י פסחים קיט, א. 56 עפ"י ישעיהו לג, יט. 57 ישעיהו ס, ו. 58 עפ"י אסתר טו, כו; שמות ח, יא. 59 עפ"י אסתר ט, יז. 60 עפ"י ישעיהו ג, יב. 61 עפ"י ירמיהו יט, ט; ישעיהו כב, יג. 62 עפ"י מכות כא, א. 63 עפ"י במדבר יא, לג. 64 עפ"י תהלים סד, ט. 65 תהלים צד, כג. 66 עפ"י שבת לב, א (ר"ה יח, א; ע"ז טז, ב; ושם: לגרדום). 67 ר' לעיל עמ' 135. 68 עפ"י ישעיהו כ, ב. 69 עפ"י שבת לב, א. 70 עפ"י תהלים נב, ד. 71 תהלים מו, ט. 72 במדבר יז, ג. 73 עפ"י ויקרא טז, כב. 74 משלי כג, כט. 75 עפ"י אסתר ט, כז. 76 תהלים קכד, ו. 77 עפ"י משלי כא, כט. 78 עפ"י משנה ברכות ט, ה. 79 עפ"י ירמיהו ב, יט. 80 עפ"י ברכות

לא חזק ולא רפה⁸¹. לא בכתב ולא בעל פה. וברב רשעתו. עבר על שבועתו. ויכתוב ספריו בכזביו ובשקרם. וישלח בלט. בגלילות צרפת. ביד פריץ אחד זד לץ וגאה⁸². ועז פנים לכולהו תנאי. והוציא דיבה גם עלינו. כי נזרקה מינות בתוכנו⁸³. על אודות ספרי הרב הגדול אדונינו גאונינו זצו"ל.

ואנשי צרפת גודעים [36ב] ונזכרים באנשי לצ[ון]⁸⁴ נמהרים. לא חקרו ולא דרשו היטב⁸⁴ את העניינים ההם. ואמרנו נתראה פנים אל פנים⁸⁵ עם חכמי גדולי חכמיהם. ולתקוע ולדון עמהם. ונראה⁸⁵ דבר מי יקום ממנו ומהם⁸⁶. והכזבנו את האיש הרשע על פניהם. ויהיו הוא ושלוחו חטאים. ונמצאו דברי הגאון הרב מורה צדק זצו"ל אמתי ותורתו אמתי והם בדאים⁸⁷. וכראותם אגרותינו ואגרות רוב קהילתינו. ואגרת החסיד החכם הגדול עם קדשים נאמן הרב רבנא משה ברבי נחמן זצ"ל בושו ממעשיהם ונתחרטו על חרם גזירותיהן. וחלו את פנינו להעביר אשמותם. ואת כל פשעיהם לכל חטאתם⁸⁸ ולמחול את עון האיש הרשע ההוא ואת חטאתו⁸⁹ כי לטובה היתה כונתו.

ואנחנו ידענו אותו ואת שיחו⁹⁰. ועזו מצחו. וקושי רוחו⁹¹. והבאשנו את ריחו בעיניהם⁹². והודענו אותו ואת רשעו. ואת רוע טבעו. כי עסקו בתלמוד. משכל ומתבונה גלמוד. כי כל ימיו יושב בדד במשמרתו⁹³. קורא ושונה באולתו⁹⁴. אין חכם אתו. אשר יבינהו. ואשר ישכילהו. והוא איש ריב ומדון⁹⁵. עושה בעברת זדון⁹⁶. מתכבד בקלון חבירו לאין חקר. ומתהלל בדברי שקר⁹⁷. הן אלה קצות דרכיו וניביו. ושמן דבר נמצא בו⁹⁸. על כן לא רצינו למחול את חובו. כי עשינוהו כזון ממרא. ואע"פ שהוא כסיל סורר ומורה⁹⁹. והוכחנוהו הוכח והכלמנוהו כלימת עולם לא תשכח¹⁰⁰. והחרמנוהו בשמו ונדינוהו. ויעמד בנידויו. עד בוא יום אסונו. ויסקלו ב"ד את ארונו¹⁰¹. והנשארים ישמעו ויראו¹⁰² ולא ילכו בחמת קרי¹⁰³. ושבת מרי מבית המרי¹⁰⁴.

לכן בהגיע זאת האיגרת אליכם. הקהילו לכם. כל ראשי שבטיכם ושופטיכם¹⁰⁵. וקראו אותה פעם ושתיים נגד כל קהלכם¹⁰⁶. ועושו¹⁰⁷ ודברו. ועליה לבניכם ספרו. ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר¹⁰⁸. מכם יראו וכן יעשו¹⁰⁹ בכל קהל וקהל לכל יתאחר. כי מע¹⁰⁹* לא נשמעה ולא נראתה רעה כזאת¹¹⁰. ומהרו ועשו כמונו¹¹¹ ואל תרפנה ידכם. כי יש שכר לפעולתכם¹¹². וזכות הגאון רבי הרב מורה צדק זצו"ל תעמוד לנו¹¹³ ולכם. ולא תאבו שיאמר עליכם. צדקה נפשה משובה צרפת סורה וגולה¹¹⁴. כי עוד חזרה לקלקלה עם בוגדי טילטולא. העיר הגדולה. חזק ונתחזקה בעד עמינו. ובעד תורת אלהינו¹¹⁵. וצורינו

לא, ב. 81 עפ"י במדבר יג, יח. 82 עפ"י משלי כא, כד. 83 עפ"י מגלה כד, ב. 83* שתי האותיות האחרונות קשות לפיענוח. 84 עפ"י דברים יג, טו. 85 עפ"י מלכים ב, ד, ח; בראשית לב, לא. 85* בכה": "ונראה נתראה פנים אל פנים" וסימן למחיקת ארבע התיבות האחרונות. 86 עפ"י ירמיהו מד, כח. 87 עפ"י סנהדרין קי, א. 88 ויקרא טז, כא. 89 עפ"י תהלים נא, יא. 90 עפ"י מלכים ב, ט, יא. 91 עפ"י יחזקאל ג, ז. 92 עפ"י שמות ה, כא. 93 עפ"י ויקרא יג, מו. 94 עפ"י משלי כו, יא. 95 עפ"י ירמיהו טו, י. 96 משלי כא, כד. 97 עפ"י משלי כה, יד. 98 עפ"י איוב כו, יד. 99 עפ"י סנהדרין פו, ב. 100 ירמיהו כ, יא. 101 עפ"י ברכות יט, א. 102 דברים יט, כ. 103 עפ"י ויקרא כו, כח. 104 עפ"י יחזקאל ב, ח. 105 עפ"י דברים לא, כח. 106 עפ"י דברים לא, יא. 107 יואל ד, יא. פירש רד"ק: "הקבצו". 108 יואל א, ג. 109 עפ"י שופטים ז, יו. 109* יש להשלים, כנראה: "מעולם". 110 עפ"י שופטים יט, ל. 111 שופטים ט, מח. 112 עפ"י דה"י ב, טו, ז. 113 עפ"י גדה סא, א. 114 עפ"י ירמיהו ג, יא. 115 עפ"י דה"י א, יט, יג.

ברחמי וברוב חסדיו ¹¹⁶ פקד יפקד אתכם לטובה והעלה אתכם ¹¹⁷ אל ארץ טובה ורחבה ¹¹⁸. והניח לכם מכל אויביכם מסביב וישבתם בטח ¹¹⁹.
 כי יש את נפשכם. ונפש אנחנו אחיכם. בני קהל בקעת ירחו ¹²⁰ היא עיר לוניל נאמנים בבריתכם [א37] וקיימים במאמרכם. שלמים אתכם. פלוני פלוני פלוני וכוליה.

(ג)

גם אנחנו בני קהל עיר נרבונא. הודענו נאמנה. לכם בעלי אמונה. אחינו קהילות הקודש בני גלות ירושלים אשר בספרד ¹. קדשים אשר בארץ המה ² לובשים בגדי השרד לשרת בקודש ³. לעשות את כל מלאכת עבודת הקודש ⁴. כי תהלה לאלהי אבותינו. אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותינו ⁵. ואין בקרבנו קטני אמונה. לא שרש פרה ראש ולענה. ולא שבט ולא משפחה אשר לבבו פונה היום מעם יי' אלהינו ללכת ⁶ לעשות כתועבת הגוים ⁷ לשמוע אל הקוסמים ⁸. ואל החולמים. חלומות שקר. להתעות עם יי' ⁹ עד אין חקר. בהבלי שמות כנויי מלאכים ושדים ולעשות השבעות. ולכתוב קמיעות. לפתאים להתעות. לא קמיע מן המומחה ¹⁰. כי אין להם מי שבידם ימחה ¹¹. זהו רוב חכמתם. למי שיחקור בתבונתם ¹². ויבוא עד תכונתם ¹³. כאשר שמענו על גדולי ישראל הצרפתים וחכמיהם. ראשיהם ומביניהם ¹⁴. אשר בזה חטאו ונאלו ¹⁵. וברבות יבערו ויכסלו ¹⁶. כי הלכו אחרי ההבל ויהבלו ¹⁷. כי עשו עצמם בעלי שם כנביאי האמת הידועים. והמה אוילים משוגעים ¹⁸. מלאי תעותועים. מוחם מזוהם. כקוץ מונד כולהם ¹⁹. לנים בבית אפל. חוזים שוא ותפל ²⁰. טבולים במי מערות סרוחים ²¹. ויחוו להם משאת שוא ומדוחים ²². הדיחו אחיהם מעל דרך הטובה ²³ ויבאישו את ריחם על פני האדמה ²⁴. אי לאותה הבושה. אי לאותה הכלימה ²⁵. מי יתן החרש תחרישו ותהי לכם לחכמה ²⁶. איה חכמתם ובינתם. איפה שכלם ²⁷ וישוב דעתם. שאלו נא אנשי כוזב ²⁸. הכהנה הויות דאביי ורבא ²⁹. אם הדרך הזה הרע הקשה דרכו בו רבינא ורב אשי. הכאלה יעצרו אנשי ארצותינו ³⁰. ויבואו לרדותינו בתוך ביתינו ³¹. אין זה כי אם מדת גסות הרוח וקלות הדעות ורב המהירות. ומעוט זריזות וזהירות.

ברם הכא אי שבקי רוחיהו. ואתו לגבן תרי או תלת מנייהו. או משדרי שלוחיהו. אנן מחויגין להון. גבורתיה דמרן ^{30*} ועובדותיה. וארחתיה דתקנן כאורחיהו. דרבנן קשישי קמאי. וחסידי בתראי אולי יכירו קצת ערכו, כי האמת יורה דרכו ³¹. וגם אנחנו נביא להם ראיות רבות על רב דברים המופלאים מהם. והמכוסים מעיניהם. אפילו בספרים שהם

116 עפ"י ישעיהו סג, ז. 117 בראשית נ, כד. 118 שמות ג, ח. 119 דברים יב, י. 120 בכה"י, אולי: "יריחו".

1 עובדיה כ. 2 תהלים טז, ג. 3 שמות לה, יט. 4 שמות לו, א. 5 תהלים קמד, יד. 6 עפ"י דברים כט, יז. 7 דברים יח, ט. 8 עפ"י דברים יח, יד. 9 עפ"י ירמיהו כג, לב. 10 עפ"י שבת סא, א-ב. 11 עפ"י שבת נה, א. 12 עפ"י ישעיהו מ, כח. 13 עפ"י איוב כג, ג. 14 ר' נחמיה ח, ז: "והלויים מבינים את העם לתורה" וכו'. 15 עפ"י במדבר יב, יא. 16 עפ"י ירמיהו י, ח. ושם: "ובאחת יבערו ויכסלו" וכו'. 17 עפ"י מלכים ב, יז, טו; ירמיהו ב, ה. 18 עפ"י הושע ט, ז. 19 שמואל ב, כג, ו. 20 עפ"י איכה ב, יד. 21 עפ"י שבת יד, א. 22 עפ"י דברים יג, ו. 23 עפ"י שמות ה, כא. 24 ב"ב עה, א. 25 איוב יג, ה. 26 עפ"י שבת ל, א. 27 עפ"י ב"ב צא, ב. 28 עפ"י סוכה כח, א. 29 עפ"י שמואל א, ט, יז. 30 ירוש' ביצה ה, ב. 30* בכה"י: "דמרק". 31 ר' פירוש א"ע למשלי ט, א. וכן י' דוידון, אוצר המשלים והפתגמים מספרות

בקיאים בהם. ונתקע ונדון עמהם. ונראה דבר מי יקום ממנו ומהם.³² ולא תהיה תורה שלמה שלנו כשיחה קלה בפניהם.³³ כי אם הם מבני גלות החל הזה אשר כנענים עד צרפת.³⁴ אדונינו גאוינו הרב הגדול רבינו [37ב] משה זצ"ל איש האלהים מבני גלות ירושלים אשר בספרד³⁴ על כן אין להרהר ולגעת בנקי הדעת.³⁵ ואף כי אדונינו הגאון הרב מורה צדק זצ"ל נפלאים מעשיו ונפשינו יודעת.³⁶

ועל אשר התמהמהנו לכתוב לכם עד עתה דעו לכם באמת כי זקיננו וישישנו עצרנו עד היום וענותם ורוך לבם. מקצוף עליהם ומגעור בהם.³⁷ כי אמרו אין לחוש בדבריהם של צרפתים ובמעשיהם. כי מדת מהירות נוגעת בהם. ותמיד כארי ישאגו. ובשגזון ינהגו.³⁸ ואם הם בחכמת התלמוד גדולים וחריפים. לפום חורפייהו שבשתייהו.³⁹ אף כי שמענו עליהם שהחרימו עלינו בנכליהם אשר נכלו על דבר פעור אחיהם.⁴⁰ מה ראו עליהם שהחרימו ככה ומה הגיע אליהם.⁴¹ יזכרו וישובו ממעשיהם. ויבשו ויכלמו מדרכיהם.⁴² ולא יתנועזו על עונם.⁴³ ברוך יי' שלא שם חלקנו כחלקם וגורלינו ככל המונם.⁴⁴ ושבה ותהלה לאל חיינו. כי יש לאל ידינו לשלם גמול לאוייבינו. כמעשה ידיהם.⁴⁵ ולהשיב תאלתם להם.⁴⁶ אך בדרך הצנועים משכנו את ידינו.⁴⁷ ועצמנו את עינינו. מלהביט אל מעשיהם.⁴⁸ והשלכנו יהבנו על יי' אלהינו.⁴⁹ והוא יתעלה למענהו. ימהר ויחיש מעשיהו.⁵⁰ להשיב אל הבוגדים ריקם. שבעתים אל חיקם.⁵¹ ויראה וישגיח בזכות הגאון רבינו הרב מורה צדק זצ"ל ודברי פיו וארשת שפתיו וניבו. ויריב את ריבו. וידרוש ויוכה וידין וישפוט כי אלהי המשפט יי' אשרי כל חוסי בו.⁵² תם.

ימי הבינים, ירושלים תשי"ז, עמ' 45—46. 32 עפ"י ירמיהו מד, כה. 33 עפ"י ב"ב קטז, א. 34 עובדיה כ. 35 ר' סנהדרין כג, א; ל, א. 36 עפ"י תהלים קלט, יד. 37 עפ"י ישעיהו נד, ט. 38 עפ"י מלכים ב, ט, כ. 39 עפ"י ב"מ צו, ב. 40 עפ"י במדבר כה, יח. 41 עפ"י אסתר ט, כו. 42 עפ"י יחזקאל לו, לב. 43 עפ"י במדבר יד, לד. 44 עפ"י תפילת "עלינו לשבח". ר' גם ע"ז יח, א. 45 עפ"י בראשית לא, כט; ישעיהו טו, ו; איכה ג, סד. 46 עפ"י איכה ג, סה. 47 עפ"י יומא לט, ב. 48 עפ"י ישעיהו לג, טו. 49 עפ"י תהלים נה, כג. 50 עפ"י ישעיהו ה, יט. 51 עפ"י תהלים כה, ג; עט, יב. 52 עפ"י ישעיהו ל, יח; תהלים ב, יב.